

IMRE SÁNDOR ÉS A PAEDAGOGIUM

Tóth Gábor

A Paedagogium utolsó évtizede (1908–1919) egyaránt jelentős volt mind az intézet, mind annak pedagógiai tanára, majd igazgatója *Imre Sándor* életében.

A népoktatási törvény (1868. XXXVIII. tc.) alapján fogalmazódott meg *Gyertyánffy István* nézeteiben az összes népoktatási intézeteket egy organikus egészet képező nagy intézménynek, a Paedagogiumnak gondolata, amely a teljes kifejlődése idején a következő iskolatípusokat foglalta magába a fiúk, illetve a férfiak részére: (1) az állami elemi népiskola (1868); (2) az állami tanítóképző-intézet (3 évf. 1869., 4 évf. 1879.); (3) az állami polgári iskola (1879); (4) az állami polgári iskolai tanítóképző-intézet (2 évf. 1873., 3 évf. 1881); (5) tanítóképző-intézeti tanári tanfolyam, 1887 (*Gyertyánffy*, 1913. 8. o.).

A XX. század végén azonban az országos iskolahálózat rohamos kiépülése és a pedagógusmunka iránti fokozott igény felvetette a különböző pedagógusképzés színvonalának emelését és differenciálódásának szükségességét. A népiskolai tanítóképzést, a polgári iskolai tanítóképzést és a tanítóképző-intézeti tanárképzést már nem lehetett egy intézet keretében megoldani. Szükségessé vált az intézmények szétválása. Először a tanítóképző-intézet, vált ki a Paedagogiumból az elemi iskolával együtt. Majd 1906-ban a tanítóképző-intézeti tanárképző tanfolyam helyett létrejött az Apponyi Kollégium. Így a XX. század elejére *Gyertyánffy István* „népoktatási főiskolája”, a Paedagogium már csak a polgári iskolai tanítóképzőt foglalta magába, a gyakorló polgári iskolával együtt, és az Apponyi Kollégiumot.

Az idők során a Paedagogiumon belül a polgári iskolai tanítóképzés főiskolai jellegűvé fejlődött, de hosszú küzdelmet kellett folytatnia a főiskolai cím elnyerése érdekében. A XX. század elején felerősödött a polgári iskolai tanítónőképzés reformjának a kérdése és fokozódott a küzdelem a főiskolai cím eléréséért. 1918-ban az intézet megkapta a főiskolai rangot és a VKM 20.406/1918. számú rendeletével a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola nevet. Ez azt is jelentette, hogy *Gyertyánffy István* „népoktatási főiskolája” a Paedagogium, mint olyan megszűnt és átadta a helyét egy differenciáltabb pedagógusképzésnek.

A főiskola továbbra is megtartotta szerves kapcsolatát a tanítóképző-intézeti tanárképzéssel, az Apponyi Kollégiummal. (Az állami polgári iskolai tanítónőképzés, illetve tanárnőképzés és a tanítónőképző-intézeti tanárnőképzés az Erzsébet Nőiskolában folyt.)

A polgári iskolai tanítóképzés század eleji reformja, főiskolává válása és az Apponyi Kollégium felmerült problémáinak megoldása egybe esett *Imre Sándor* pedagógiai tanársága, majd igazgatósága idejével.

Imre Sándor egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1899–1900 között a németországi egyetemeket látogatta (Heidelberg, Lipcse, Strassburg, Berlin, Jena), majd 1900–1908 között a kolozsvári református collegium főgimnáziumának tanára volt. 1904-ben a kolozsvári tudományegyetem magántanára lett, elsősorban a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* című munkája alapján. A miniszter 1908. szeptember 9-ével a budai polgári iskolai tanítóképző pedagógiai tanárának nevezte ki, ugyanakkor megbízást kapott az Apponyi Kollégium szakvezetőtanári munkájára is. 1918. március 14 – 1918. november 15. és 1919. április 15 – augusztus 9-e között a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és az Apponyi Kollégium igazgatója volt. 1912-ben a budapesti tudományegyetem a pedagógia és magyar neveléstörténet magántanárává habilitálta (*Ráday Levéltár*, 10. doboz. 1., 2.).

A tanulmánynak nem célja a polgári iskolai pedagógusképzés, továbbá a tanítóképző-intézeti tanárképzés történetének (a kérdéssel kapcsolatban lásd: *Bereczki*, 1973; *Gyertyánffy*, 1913; *Kiss*, 1896; *Kovács*, 1923; *Simon*, 1977; *Tóth*, 1996), sem *Imre Sándor* művelődéspolitikai rendszerének és egyéb tudományos munkásságának, továbbá közéleti tevékenységének bemutatása (a kérdéssel kapcsolatban lásd: *Heksch*, 1969; *Köte*, 1997). A tanulmány csak *Imre Sándor* tanári munkáját és a Paedagogiummal való kapcsolatát kívánja áttekinteni 1908 és 1919 között, de természetesen egyes esetekben utalnunk kell mind a Paedagogium történetének egyes mozzanataira, mind *Imre Sándor* tudományos és közéleti tevékenységére is.

Tantervi munkálatok

Imre Sándor pedagógiai tanári kinevezésekor a polgári iskolai tanítójelöltek pedagógiai tanulmányait lényegében az 1895-ben kiadott tanterv fogalmazta meg. A tanterv eredetileg a nyelv és történettudományi szakcsoport esetében a következő pedagógiai tárgyakat írta elő: bölcséleti előtan, nevelés és tanítástan, tanítási gyakorlatok; a mennyiségtan és természettudomány szakcsoportnál: nevelés és tanítástan, tanítási gyakorlatok. A rajzi, zenei, tornászati szakcsoportoknál is ez utóbbi tárgyakat tanították. 1896-ban minden szakcsoportnál kötelezővé tették a bölcséleti előtan tanulását. Az 1895-ös tanterven szinte minden évben hajtottak végre kisebb-nagyobb változtatást. A leglényegesebb változtatás az volt, hogy főszakként állapították meg a nyelv és történettudományi, a mennyiségtan és természettudományi, továbbá a rajzi szakcsoportot. 1899-ben a rajzi szakcsoportot teljesen megszüntették. Új tantervet 1900-ban készítettek, de annak bevezetésére nem került sor (*Bereczki*, 1973). 1901-ben újra módosították a tantervet, a cél a képzés színvonalának emelése volt. Ekkor került a pedagógiai tanulmányok sorába a filozófia- és neveléstörténet (*Simon*, 1977. 177. o.).

Imre Sándor idejében tehát a két főszakcsoport, a nyelv és történettudományi, továbbá a mennyiségtani és természettudományi szakcsoport hallgatói ugyanazokat a pedagógiai tárgyakat tanulták (bölcséleti előtan, nevelés és tanítástan, filozófia- és neveléstörténet, tanítási gyakorlatok). A zenei és tornászati szakcsoportot a hallgatók mint mellék-
szakcsoportot vehették fel valamelyik főszakcsoport mellett. A hallgatók a pedagógiai tárgyakat csak a főszakcsoport keretében tanulták.

Nem kívánunk foglalkozni a főszakcsoportok teljes tantervi kérdéseivel, csak a pedagógiai tárgyakat emeljük ki. Látnunk kell azonban azt, hogy a tantervi módosítások nem változtatták meg az oktatás és képzés koncepcióját, s azt sem, hogy a főszakcsoportok nagyon sok tárgyat öleltek fel, tehát nem változott a szakcsoportok zsúfolt jellege, és ezért a növendékek nem tudtak alapos szaktárgyi ismereteket szerezni. Az anyag zsúfoltsága azonban túlterhelést jelentett a hallgatók számára.

Ilyen körülmények között került sor 1910-ben a tanterv újabb átdolgozására (*Tanterv*, 1910), amelyben *Imre Sándor* fogalmazta meg a „Pedagógiai tanulmányok” mindegyik szakcsoportra kötelező javaslatát.

Az 1910-ben megfogalmazott tantervi-javaslat teljes tartalma a következő:

I. Közös tárgyak

- 1) Pedagógiai tanulmányok
- 2) Magyar irodalomtörténet (nem szakosok részére)
- 3) Idegennyelvi conversatorium (német nyelv, francia nyelv)

II. Nyelv- és történettudományi szakcsoport

- 1) Nyelvtudományi kör tantárgyai
- 2) Történettudományi kör tantárgyai

III. Természettudományi, vegytan- s földrajzi szakcsoport

- 1) Biológiai kör tantárgyai
- 2) Ásvány-, vegytani kör tantárgyai
- 3) Földrajzi kör tantárgyai
- 4) Vegyes tantárgyak

IV. Mennyiségtan és természettudományi szakcsoport

- 1) Mennyiségtani kör tantárgyai
- 2) Természettudományi kör tantárgyai

V. Tornászati szakcsoport

VI. Zenei szakcsoport

VII. Általános óra-terv

A tantervi javaslaton belül csak a „Pedagógiai tanulmányok” anyagát mutatjuk be évfolyamonként.

Első évfolyam (Hetenként 5 óra)

- 1) Bevezetés a tanulmányokba
- 2) Lélektan (Hetenként 4 óra az I. félévben)
- 3) Logika (Hetenként 3 óra a II. félévben)
- 4) Tanítási gyakorlat (Hetenként 1 óra az egész éven át)

Második évfolyam (Hetenként 7 óra)

- 1) Szociológia és etika (Hetenként 2 óra az egész éven át)
- 2) Nevelés- és tanítástan (Hetenként 2 óra az egész éven át)
- 3) Szemináriumi foglalkozás (Hetenként 1 óra az egész éven át)
- 4) Tanítási gyakorlat (Hetenként 2 óra az egész éven át)

Harmadik évfolyam (Hetenként 8 óra)

- 1) Bölcsész- és neveléstörténet (Hetenként 3 óra az egész éven át)
- 2) A pedagógiai tanulmányok befejezése
- 3) Szemináriumi foglalkozás (Hetenként 1 óra az egész éven át)

4) Tanítási gyakorlatok (Hetenként 4 óra az egész éven át; *Tanterv*, 1910)

A „Pedagógiai tanulmányok” a három évfolyamon összesen heti 20 órát jelentenek a hallgatók elfoglaltságából. Egy-egy főszakcsoport hallgatóinak elfoglaltsága a három éves képzésben átlag heti 100 órát tett ki. Ez azt jelentette, hogy a pedagógiai tanulmányokra az össztanulmányi idő 1/5-e jutott.

A tantervi-javaslat „pedagógiai tanulmányok” részét *Imre Sándor a Polgáriskolai Közlöny* 1910. évi március 1-jei és április 1-jei számában ismertette „A polgáriskolai tanárjelöltek pedagógiai tanulmányai” címen, hogy a polgári iskolai tanárság hozzászólása alapján „a polgári iskola belső fejlődésének ez a legfontosabb kérdése emberi lehetőség szerint a legjobban oldassék meg.” A cikkben a szerző elmondta a pedagógiai tanulmányok elrendezéséről vallott nézeteit. Rámutatott arra, hogy a Paedagogium (az Erzsébet Nőiskolával együtt) egységes céllal működő szakiskola, amely tanárokat nevel a polgári iskola számára. Ennek a sajátosságnak érvényesülnie kell a tantervben. Ugyanakkor az intézetet főiskolává teszi, hogy a hallgatóinak középiskolai érettségi bizonyítvánnyal, vagy tanítói oklevéllel kell rendelkezniük a felvételhez. A tízes évektől kezdve az intézet tanáraitól a kinevezésükkor megkövetelték az egyetemi magántanári habilitációt (*Kovács*, 1913. 15–16. o.). Az intézetben folyó munka mind a tanárok, mind a hallgatók részéről egyaránt tudományos munkát jelentett. Ennek a munkának kettős célja volt: egyrészt, hogy a tanárjelöltek megtanulják, amire a növendékeiket majd tanítaniuk kell, másrészt, hogy a tanárjelöltek tudjanak tanítani. Az első célt szolgálták a szaktudományok, a másodikat pedig a pedagógiai tanulmányok a gyakorlattal együtt. Egyik a másik nélkül nem jelenthet egészet. *Imre Sándor* hangsúlyozza a tanárjelöltek tudatosságának a kérdését és a polgári iskolai tanárrá való nevelést. A pedagógiai tanulmányok módjaként az előadást, a szemináriumi foglalkozást és a gyakorlati előkészítést jelölte meg. Az előadások és szemináriumok munkarendjével kapcsolatban a tanár kezét nem szabad megkötni. Az egyes pedagógiai tárgyak sorrendjét a cél és a követelmények szabják meg. A tárgyak meghatározásában az a döntő, hogy a „Paedagogium főfeladata a tanárnevelés; a pedagógiai tárgyak rendeltetése: a tudatosság létesítése, illetve elősegítése”. A tanulmány továbbá felsorolta azokat a „Pedagógiai tanulmányok”-at, amelyekre már utaltunk a tantervjavaslatlal kapcsolatban. Az egyes tárgyakat részletesen ismertette. Befejezésként a cikk leszögezte, hogy a tantervi javaslat pedagógiai tanulmányai során figyelembe kell venni, hogy „(1) a polgári iskolai tanítóképzőben a pedagógiai tanulmányok az elemi iskolai tanítóképző megfelelő tárgyain alapulnak; (2) az összes pedagógiai tárgyak határozott egységben a polgáriskolai tanárnevelés célját szolgálják; (3) a pedagógiai tanulmányok tervében is határozottan ki kell emelkednie az intézet sajátos föladatának; (4) a tanterv nem kötheti meg az előadó szabadságát, de biztosítani tartozik a határozott célra való törekvést” (*Imre*, 1910. 221. o.).

Az 1910-ben kidolgozott tantervi javaslat a korában nem valósult meg és a két főszakcsoporton belül a nagymennyiségű tananyag növekedése is tovább fokozta a hallgatók túlterhelését.

A Paedagogium tanári karán kívül az Országos Polgáriskolai Egyesület is foglalkozott a szakcsoportok kérdésével és a hallgatók túlterhelésével. Példának az egyesület 1913. évi közgyűlésére kívánunk csak utalni, ahol a kérdést a tanítóképző tanára, *Kovács*

János exponálta. A közgyűlés határozata megfogalmazta, hogy „a tanulmányi rendszer alapelemeit megtartva” (1) a túlszűfolt két szakcsoport helyett a tanítandó anyagot három szakcsoportba szervezzék, amelyhez hozzájárulnak a „hivatásszerű képzés (elméleti és gyakorlati pedagógia) tárgyai”, továbbá valamelyik mellékszakcsoport (ének, torna); (2) a képzés időtartama 3 évről 4 évre emeltessék; (3) az intézet rendes tanárául csak egyetemi magántanárrá habilitált egyént nevezzenek ki. Az alkalmas pályázók hiánya esetére ideiglenes jelleggel rendkívüli tanári állást szervezzenek; (4) az intézet nyilváníttassék főiskolává (*Kovács*, 1913). Ezek a javaslatok a színvonal emelését, továbbá a hallgatók túlterhelésének a megszüntetését kívánták szolgálni.

A polgári iskolai tanítóképzés történetén belül az irodalom részletesen foglalkozott a hallgatók túlterhelésének kérdésével (*Bereczki*, 1971). Ezért a kérdésre, hogy „mi módon és milyen intézkedésekkel lehetne a hallgatók nagy elfoglaltságát csökkenteni”, csak *Imre Sándor* javaslatára kívánunk utalni, amelyet a „Vélemények az állami polgári iskolai tanítóképző-intézet hallgatóinak úgynevezett tanulmányi túlterheléséről” című anyagban fogalmazott meg. Javaslatában abból indult ki, hogy a pedagógiai tárgyak „körében az elfoglaltság csökkentése lehetetlen”, azonban arról lehet szó, hogy a rendelkezésre álló időt másként használják fel. A probléma megoldását a tanároknak közösen kell keresni, előre megadott kérdések alapján. A tanácskozások során közösen kell vizsgálni, hogy szükséges-e a 4. évfolyam szervezése, esetleg a gyakorlati képzés teljes elkülönítése, a szakcsoportok másféle beosztása (három vagy több szakcsoport; főtárgy, melléktárgy). Azt is meg kellene vizsgálni, hogy lehet-e évfolyamonként, vagy félévenként egy-egy tárgyat mintegy középponttá tenni így mélyebbé és könnyebbé téve a tanulást, vagy lehet-e a tudományos képzés és a polgári iskola szükségletei között a kiegyenlítést mindkét szempont előnyére megtalálni. Javasolta, hogy külön kellene vizsgálni a vizsgálatok és kollokviumok viszonyának kérdését (*Vélemények*, 1913). A főszaok differenciálására és a túlterhelés csökkentésére a korban nem került sor.

A pedagógiai tanulmányok (előadások)

Abból a felfogásból kiindulva, hogy az intézet szakiskola, amelynek célja a polgári iskolai pedagógusok képzése, kettős feladatot kell ellátnia. Biztosítani kell a jelöltek magas szintű szaktárgyi ismereteit, ugyanakkor biztosítani kell a növendékek számára, hogy az iskolai munkára elméletileg és gyakorlatilag jól felkészüljenek.

A pedagóguspályára való felkészítés területén most elsősorban a pedagógiai tanulmányok elméleti anyagát vizsgáljuk, amelyet a Paedagogium utolsó tíz évében *Imre Sándor*, az intézet pedagógiai tanára adott elő. Utalnunk kell azonban a hallgatók Ifjúsági Körében végzett pedagógiai elméleti munkásságára is, amely kiegészítette az intézetben folyó pedagógiai tanulmányokat.

Imre Sándor előadásai a régi tanulmányi keretben (lélektan, logika, neveléstan – benne az oktatástan –, filozófia- és neveléstörténet) már tükrözik az 1910-ben megfogalmazott tantervi javaslat koncepcióját.

A szaktárgyi anyag előtt érdemes idézni *Imre Sándor* „Bevezetés a Paedagogium életébe és a pedagógiai tanulmányok” című, 1910–11-es tanévben tartott előadását. Az előadás vázlatja a következő volt:

„1) A Paedagogium célja; hallgatóink törekvése.

2) A tanítói pálya; a polgáriskolai tanító sajátos feladata (a polgári iskola határozott célja, a növendékek életkora, társadalmi köre, megelőző tanulása, szakrendszere stb.)

3) A polgáriskolai tanítóságra való előkészítés, a „továbbtanulás” fogalma és módja, a szakiskolai és főiskolai munka (tanulás és önálló tanulmányozás).

4) A pedagógiai tanulmányok jelentősége, a nevelői gondolkodás fejlesztése, ezáltal az iskolai munkára képesség tétele. Tudatosra teszik a célt, amely felé a tanító halad, tudatosra teszik azt az eljárást is, amellyel a célt leginkább meg lehet közelíteni. Csak az az iskola végez jó munkát, amelynek minden tanítója látja ennek a munkának az egész nemzetre vonatkozó egyetemes jelentőségét, ismeri általában a köznevelés intézményeinek, s főként a maga iskolájának helyzetét, tudja mely határokig terjed a nevelés jelentősége és megérti, hogy a viszonyok változásával az iskolának is mindig megfelelően alkalmazkodni kell. A pedagógiai tanulmányok alapján értjük meg tisztán az oktatás és nevelés viszonyát, ezek ismertették fel velünk az egyén és a közösség nevelési szükségleteit, amelyeket a legjobb szervezet is csak akkor elégíthet ki, ha minden tanító tudja a saját munkáját ezek szerint végezni.

5) Ilyen célzatos tanulmányok a Paedagogiumban: pszichológia, logika, pedagógia, pedagógia és filozófia története. Nem tárgya önálló előadásnak, de állandó figyelembe részesül minden lehető alkalommal az etika (erkölcstan) és a szociológia (a társadalom életéről való tudomány). Főként a pszichológiára nézve fontos, hogy ezt az elemi iskolai tanítóképző-intézetben már tanulták és pedig az itteninél több heti óraszámban.” (*Ráday Levéltár*, 52. doboz. 1.)

Ezzel a bevezetéssel *Imre Sándor* világossá kívánta tenni a jelöltek előtt az intézmény célját, a polgári iskolai tanítói feladatokat, a pályára való felkészülés módját, a tanulmányok jelentőségét, a pedagógiai tanulmányok sorát és összefüggéseit. A tantárgyak meghatározásában kiemelte azt a főszerzőt, hogy feladat a tanárnevelés, és a pedagógiai tárgyak rendeltetése a tudatosság és tervszerűség fejlesztése, elősegítése. Ez a „Bevezetés” a mai tanító- és tanárképzésnek is útmutatása lehet.

A bevezetést követték *Imre Sándor* lélektani, logikai, neveléstani, filozófia- és neveléstörténeti előadásai. Az előadásokat sokszorosított formában a Polgáriskolai Tanárjelöltek Segítő Egyesülete adta ki. A jegyzetekből befolyt pénzt a hallgatók segélyezésére fordították. Az egyesületet már 1878-ban létrehozták, hogy anyagilag támogathassák a hallgatókat. Az 1910–11-es tanévben *Imre Sándor* is belépett a Segítő Egyesület alapítói sorába.

A jegyzeteket a tanítóképző-intézeti tanárjelöltek szerkesztették, akik már a polgári iskolai tanítóképzőben hallgatták *Imre Sándor* előadásait, Apponyista korokban is közvetlen szakmai kapcsolatban álltak tanárukkal és akkor is rendszeresen látogatták a polgári iskolai tanítóképzőben tartott óráit. A *lélektan* és *logika* jegyzet szerkesztője *Váradi József* filozófia-pedagógia szakos, a *neveléstan* jegyzet szerkesztője *Fekete József* magyar irodalom és nyelvészet, történelemtudomány és földrajz szakos, és a filozófia- és neveléstörténet jegyzet szerkesztője *Lados József* filozófia-pedagógia szakos Apponyista volt. Az általuk jegyzetelt előadások anyagát *Imre Sándor* óráira készített jegyzetei alapján egészítették ki. A kiadott jegyzeteket *Imre Sándor* átnézte és jóváhagyta. (*Ráday Levéltár*, 53. doboz. 1., 2., 3., 4., továbbá az 58. dobozhoz XXXVI. köteg. 1.)

Imre Sándor 1910–11. évben tartott „Lélektan” előadásainak anyagát az 1911–12. évben tartott előadások anyagával egészítették ki és úgy jelentették meg. Az előadó figyelembe vette, hogy a jelöltek már az elemi iskolai tanítóképző-intézet II. osztályában tanultak lélektan. A különböző iskolákban különböző szintű ismeretekre tettek szert, ezért a növendékek lélektani ismereteit egy színvonalra kívánta hozni és a lélektan egész anyagát vázolta fel. Az előadó külön kiemelte a lélektan pedagógiai jelentőségét és a neveléstanvaló kapcsolatát (pl. A lélektan viszonya a neveléshez. Az érzetek pedagógiai jelentősége. Az érzékelés mozzanatainak pedagógiai jelentősége stb.), továbbá rámutatott a gyermeklélektan vizsgálatainak eredményeire. A lélektani ismeretek során alapvető fiziológiai ismereteket is beépített az anyagba (Például: Az idegrendszer. Az idegrendszer és a szellemi élet stb.). Részletesen foglalkozott az értelem, az érzelem, az akarat lélektanával.

A „Logika” című előadás jegyzetének (1912) bevezetésében *Imre Sándor* rámutatott annak okára, hogy a polgári iskolai tanítójelöltek miért tanulnak logikát. A logika tárgya, feladata, és irányai mellett szólt a logika és lélektan viszonyáról, a logikai törvények sajátosságairól, értékéről, jelentőségéről, majd arról hogyan megy végbe a megismerés és milyen a lefolyása. Részletesen tárgyalta a „fogalomtan”-t, az „ítéletek taná”-t, a „következtetések taná”-t, majd rámutatott a „rendszer”-ra és a „tudományok osztályozása”-ra.

A polgári iskolai tanítóképző egyik legfontosabb pedagógiai tanulmánya a *neveléstan*. Tanulságos bemutatni *Imre Sándor* 1913-ban tartott előadásáról kiadott jegyzet tartalmát. (A sokszorosított jegyzet részben kézzel, részben írógéppel íródott. Valószínű, hogy később a két kiadott jegyzetből állították össze. Az erkölcsi nevelésről szóló rész hiányzik.) A tartalma a következő:

„Bevezetés

- I. A neveléstan mivolta és feladata. (1) A neveléstan értelme. (2) A pedagógia kettős értelme. (3) A neveléstan tartalma.
- II. A neveléstan tudományossága. (1) Ellenvetés felfogások. (2) A tudományosság ismertető jegyei. (3) Tudományos irány a neveléstanban. (4) Pedagógiai kísérletezés. (5) A központi gondolat fontossága.
- III. A neveléstan alapvető és segítő tudományai. (1) A tudományok kapcsolatai. (2) A neveléstan alaptudománya; a) filozófia, b) szociológia. (3) A neveléstan segítő tudományai.
- IV. A neveléstan és az iskolai munka kölcsönhatása. (1) Elmélet és gyakorlat. (2) A neveléstan ellen vetett kifogások. (3) Miért kell a neveléstan?

Általános rész

- I. A nevelés fogalma. (1) A nevelés fogalmának tényezői. (2) Mi a nevelés?
- II. Az egyén és a közösség érdeke a nevelésben. (1) A nevelés általános jelentősége. (2) Az egyén és a nevelés. (3) A közösség és a nevelés. (4) Nincs ellentét az egyén és a közösségi nevelés között.
- III. A nevelés célja. (1) Sok meghatározás van. (2) Mit értünk közösségen? (3) A nevelés központi gondolata: a nemzet. (4) A nevelés hármas célja; a) végső cél: az emberiség fejlődése, b) közelebbi cél: a nemzet fejlődése, c) közvetlen cél: az egyén fejlődése. (5) A személyiség. (6) A magyar nemzetnevelés mai feladatai.

IV. A nevelés lehetősége. 1. A nevelés lehetősége általában. 2. A rendszeres nevelés lehetősége.

V. A nevelés feltételei.

VI. A nevelés tényezői. (Összefoglalás)

A köznevelés szervezete

I. Az iskola mivolta, kialakulása. (1) Mi az iskola? (2) Az iskola kialakulása. (3) Az iskola nevelőintézet legyen.

II. A tanító hivatása és tanulmányai. (1) A tanító hivatása. (2) A tanulmányok.

III. A köznevelés külső szervezete. (1) Az iskola fenntartói. (2) A szervezet.

IV. Az iskola belső szervezete. (1) A felügyelet. (2) Az igazgató. (3) Az iskolai munka szervezete; a) évi munkaidő, b) tanterv, c) órarend, d) osztályfőnökség és a szaktanítás, e) osztályzás és vizsgálatok.

Az iskolai munka

I. A tanító személyisége.

II. A testi nevelés kérdései. (1) Az iskola egészségügye általában.

III. Az értelem nevelése. (1) A szellemi élet egészségtana. (2) Az oktatás lélektani feltételei. (3) Az oktatástan általános kérdései; a) a tantervelmélet kérdései, b) a tanterv alkalmazása, c) a tanítás módszere (tanítói eljárások) – fokozatosság, – formális fokok (Herbart, Rein, Kármán), – a tanítás alakja, – kérdezés, – ismétlés (kikérdezés, összefoglalás), – a koncentráció kérdése. d) Tanmenet, tanítási tervzet. (4) A polgári iskolai oktatás fő szempontjai (részletes módszer nélkül); a) vallástan, b) anyanyelv, c) élő idegennyelv, d) történelem, e) földrajz)). (A nyelvnyiségtan és a természettudomány tárgyai hiányoznak. Minden biztonnal ezt a jegyzetet az A szak: nyelv és történettudomány szakcsoport hallgatói használták. (Ebből a sokszorosított jegyzetből a IV. Erkölcsei nevelés kérdései hiányoznak. (*Ráday Levéltár*, 53. doboz. 3.)

A vázlatból kitűnik, hogy a neveléstan alapja az a tudományelméleti koncepció, amit *Imre Sándor* a *Nemzetnevelés* (1912) című munkájában fogalmazott meg. A jegyzet „A nevelés célja” című fejezete világosan érzékelteti, hogy a nevelés központi gondolata a nemzet. A pedagógiai irodalom már bemutatta és elemezte *Imre Sándor* nemzetnevelési koncepcióját, neveléstudományi rendszerét, ezért itt csak hivatkozunk erre. (*Imre*, 1912; *Heksch*, 1969).

Imre Sándornak a Paedagogiumban tartott neveléstani előadása (1913) az első megfogalmazása a neveléstanról kialakult nézeteinek, amit csak később, 1928-ban a *Neveléstan* című könyvében, kisebb módosításokkal, jelentetett meg (*Imre*, 1928; *Köte*, 1997). Már ebben az első megfogalmazásban azt látjuk, hogy *Imre Sándor* a neveléstan feladatát úgy fogta fel, hogy az a hallgatót előkészíti az iskolai munkára. Az általa előadott neveléstan (benne az oktatástan is) az iskolai munka tudatosságát és tervszerűségét teszi lehetővé. Tehát nem a nevelélmélet tudományos feladatait tartja szem előtt, hanem a leendő tanár elméleti és gyakorlati szükségleteit. Érthető, hogy az egész előadás szerkezete eltér az addig ismert összefoglaló jellegű munkáktól. A bevezetés és az általános rész után külön egységben „A köznevelés szerkezete” címen foglalkozik az iskolával. Bemű-

tatja, hogy mi az iskola, hogyan alakult ki. Az iskolát nevelőintézetnek fogja fel. Hangsúlyozza a tanítói hivatás fontosságát és bemutatja tanulmányait. Rámutat az iskola külső szervezetére és részletesen elemzi az iskola belső szervezetét (felügyelet, igazgató, az iskolai munka szervezete). Az iskolai munkával kapcsolatban az iskolai nevelés három ágát elemzi; beszél a testi nevelés kérdéseiről, az értelem neveléséről (benne az oktatásról, külön részletezve a polgári iskolai oktatás kérdéseit) és az erkölcsi nevelésről (az említett jegyzetből ez hiányzik). Az oktatás kérdéseivel kapcsolatban *Imre Sándor* fontosnak tartja az oktatás lélektani feltételeinek tárgyalását. Az előadásai során szem előtt tartja a polgári iskola szempontjait. Egy tanév időtartam alatt tartott neveléstani előadásának szerkezeti felépítése az 1928-ban megjelent *Neveléstan* című munkájának szerkezetében is nyomon kísérhető.

A pedagógiai tanulmányok befejező tárgya a „Filozófia- és a nevelés története” volt a Paedagogiumban. A tárgy a polgári iskolai tanítójelöltek pedagógiai műveltségét, tájékozottságát volt hivatott szolgálni és ezen keresztül a tanítói tudatosságát erősíteni. A tantárgyon belül két alapvető diszciplína előadásáról volt szó: a filozófiatörténet és a neveléstörténet. Az előadás bevezetőjében, *Imre Sándor* felfogása szerint az a cél, hogy a tanárjelöltek a nevelésben a mai problémáit, szervezeteit történelmi alapon, a műveltség és a filozófiai gondolkodás fejlődésében szemléljék, megértsék és tájékozódjanak az iskola feladataiban. Tehát a tárgynak elsősorban pedagógiai célja van, de ezt csak a filozófiatörténet ismeretével lehet elérni. Az előadás során *Imre Sándor* a filozófiatörténetet és a neveléstörténetet egybekapcsolta, ugyanakkor a filozófia és a nevelés egyetemes történetén belül a magyar nevelés és filozófia történetének bemutatását is megoldotta.

Három példán kívánjuk illusztrálni a jegyzet fejezetcímein keresztül az egyetemes és magyar filozófia és neveléstörténet exponálását.

Az első példa, „Az ókori filozófia és pedagógia” főcím a következőket tartalmazza a görögségről:

„A) *A görög filozófia története.*

I. Ionia és nyugat görögség filozófiája. (1) Ion természetfilozófia (Thales, Anaximandros, Anaximanes). (2) Az eleai iskola (Xenophanes). (3) A pythagoreizmus, – Parmenides és Herakleitos, – a három főirány továbbfejlesztése, – Anaxagoras, – Empedokles.

II. Az attikai filozófia. (1) A sophisták, (2) Sokrates, (3) Sokrates és tanítványai, 4. Platon, 5. Aristoteles.

III. A kasszikusokat követő korszak.

B) *A görög nevelés története.*

(1) Spártai nevelés. (2) Az athéni nevelés.”

A másik példa: „A renaissance és a reformáció kora.”

„A) *A filozófia története.*

B) *A pedagógia története.*

I. A humanizmus és renaissance korabeli nevelés.

II. A reformáció pedagógiai hatása. (1) A reformáció hatása a protestáns iskolákra. (2) A reformáció hatása a katolikus iskolákra.”

A két példa azt is mutatja, hogy a filozófia és a nevelés kölcsönös hatásának bemutatása érdekében a fejlődés kiemelkedő pontjain van a hangsúly. Ezért mutatja be például részletesen a fejlődés kezdeteit (az ókort), vagy az újabb fejleményeket bőszégesen.

Az előadások során példát találunk arra is, hogy egy-egy író alaposabb megismeréséhez juthattak a tanárjelöltek.

Harmadik példaként „A felvilágosodás filozófiája és pedagógiája” főcímre utalunk. A főfejezet tartalma a következő:

„(1) Locke (az angol felvilágosodás), (2) Rousseau (a francia felvilágosodás), (3) A pietizmus, (4) A filantropizmus (a német felvilágosodás), (5) Pestalozzi, (6) Kant, (7) Herbart és követői.”

A kiemelt három példa jelentette a III. éves előadások mintegy felét. A 474 oldalon sokszorosított jegyzetben pedig „Az ókori filozófia és pedagógia” (a görög) főcím a jegyzet 19%-át, „A renaissance és a reformáció kora” főcím a jegyzet 10%-át, „A felvilágosodás filozófiája és pedagógiája” főcím a jegyzet 20%-át tette ki. A teljes filozófia és neveléstörténet anyaga természetesen meghaladta a ráfordítható időt, ezért a tanárnak kell a különböző korszak arányait megtalálni az előadásban, hogy az alapvető célt, a történelem során az emberi művelődés és gondolkodás fejlődését az anyagon keresztül érzékeltetni tudja. *Imre Sándor* a filozófia és neveléstörténeti előadásai során erre törekedett.

Az intézet életében a pedagógiai elméleti tanulmányokat a hallgatók egyéb önként vállalt pedagógiai elméleti tevékenysége egészítette ki.

A polgári iskolai tanítóképzőben 1901-től Ifjúsági Kör működött. A Kör feladata volt, hogy a tanárjelöltek szakmai és pedagógiai irányú öntevékenységét támogassa és elősegítse. A Kör munkájának differenciálása a tízes években történt és öt szakosztályt hoztak létre: I. Irodalmi, II. Pedagógiai, III. Természettudományi, IV. Történelmi, V. Földrajz-etnográfiai szakosztályokat, továbbá létrehoztak egy több, mint 100 tagú énekkart. A szakosztályok évente 5–6 szakosztályülést rendeztek, ahol szakmai előadások, szakmai viták és könyvismertetések hangzottak el. A szakosztályok működését állandóan figyelemmel kísérte és irányította az illető szaktanár. A Pedagógiai szakosztály munkáját *Imre Sándor* vezette. Minden szakosztálynál előfordult, hogy a vezető szaktanár is tartott előadást. A Pedagógiai szakosztály két tanévi munkáját mutatjuk be.

Az 1910–11-es tanévben a Pedagógiai szakosztály hat ülést tartott a következő programmal:

Lados József (III. éves, A. szakcsoportos): A szociológia feladata és iskolái

Kállai Ernő (I. éves, A. szakcsoportos): Schopenhauer filozófiája

Szabó Gábor (gyak. isk. tanár): A kézimunka tanításáról

Vitaülés: Az újság hatása a gyermek lelkére

Blickling Antal (I. éves, fil.-ped. szakos Apponyista, a tanítóképzőben B. szakcsoportos volt): Pszichológiai kísérletek

Schozenszky János (III. éves, B. szakcsoportos): Reformiskolák (könyvismertetés) (*Almanach*, 1911)

Az 1911–12. tanév *Pedagógiai szakosztály* programja a következő volt:

Imre Sándor: A kísérleti pedagógiáról

Vitaülés: A tanítói tekintélytelenség és sikertelenség okai

Fehér Béla (III. éves, A. szakcsoportos): Az esztétikai nevelés

Mártonffy Károly (III. éves, A. szakcsoportos): Az alkotó munkára való nevelés

Kenyeres Elemér (III. éves, A. szakcsoportos): A nemi élet etikája és pedagógiája
(*Almanach*, 1912)

A példák azt mutatják, hogy a témák a pszichológia és pedagógia különböző területéről valók. A témaválasztást a szaktanár irányításán túl elsősorban a hallgató érdeklődése határozta meg.

Több tanévben előfordult, hogy egyik vagy másik szakosztály szüneteltette tevékenységét. Ezeket a szüneteket a hallgatók túlterhelésével magyarázhatjuk.

A szakosztályok pályázatok kiírásával is ráirányítani kívánták a hallgatók figyelmét egy-egy problémára. A pedagógiai szakosztály például 1912-ben a következő pályátételt tűzte ki: „Iskolai reformtörekvések a Népnevelés eddig megjelent évfolyamai alapján”. A téma kidolgozását azonban senki sem vállalta. Ennek okát is elsősorban a hallgatók nagy elfoglaltságában, illetve túlterhelésében kereshetjük.

A hallgatók pedagógiai tanulmányait különböző tanulmányutak, kisebb kirándulások egészítették ki. Például az 1912–13. tanévben *Imre Sándor* vezetésével megtekintették a főváros szociális intézményeit V. ker. népház; a katolikus Patronage otthon stb. (*Almanach*, 1913).

A tanítási gyakorlatok

Az intézet pedagógiai tanárainak fontos feladata volt a tanárjelöltek tanítási gyakorlatának irányítása. Már az intézet megindulásától kezdve a gyakorlati képzést a tanítóképzés fontos részének tekintették. 1873-tól fokozatosan kialakult az a gyakorlati rendszer, amely egységes, a szaktárgyakkal egyenrangú képzési folyamatot jelentett a hallgatók felkészülésében.

Imre Sándor mindjárt a pedagógiai tanári munkájának kezdetekor feladatot kapott egy új gyakorlati szabályzat-tervezet kidolgozására (1909). Addig a tanítási gyakorlatot az 1882. évi tanterv szabta meg. Az 1901-ben kiadott tanterv nem tartalmazta a gyakorlati képzés rendjét, de utalt arra, hogy arról külön szabályzat fog intézkedni. Ezt a feladatot *Imre Sándor* végezte el. Nem kívánunk részletesen foglalkozni az 1909-ben elkészült szabályzattal, mert annak elemzését a pedagógiai irodalom már elvégezte (*Bereczki*, 1972). Általában azonban meg kell jegyeznünk, hogy *Imre Sándor* korának megfelelő színvonalas, a legtöbb vonatkozásában ma is helytálló gyakorlati rendszert dolgozott ki.

A pedagógiai tárgyakat tanító tanároknak fontos szerepük volt a hallgatók tanítási gyakorlatai során. A tanítások elemzésében, bírálatában, felügyeletében vettek részt. Szoros kapcsolatot tartottak fenn a gyakorló iskola tanáiraival.

Az *Imre Sándor* által kidolgozott „Szabályzat a polgári iskolai tanárjelöltek gyakorlati előkészítésére” három részben (I. Általános intézkedések, 1–6. pont; II. A II. éves hallgatók gyakorlati foglalkozása, 7–20. pont; III. A III. éves hallgatók gyakorlati foglalkozása, 21–33. pont.) foglalta össze a feladatokat. (*Ráday Levéltár*, 20. doboz. 1.).

A szabályzat két fő elven nyugszik. Az egyik, hogy a jelöltek egy téma feldolgozásában vegyenek részt és ne egy óra egyes feladatainak megoldásában. A másik, hogy a jelölteknek nagyobb önállóságot kell biztosítani a gyakorlati képzés minden részében. Miután a szabályzat bemutatása már a pedagógiai irodalomban megtörtént (Bereczki, 1972) itt csak a pedagógiai tanárra vonatkozó részt emeljük ki ezzel is illusztrálva, hogy *Imre Sándor* milyen tevékenységet fejtett ki a hallgatók tanítási gyakorlatával kapcsolatban.

A szabályzat 3. pontja előírta, hogy „a gyakorlati előkészítés a pedagógiai tanulmányokkal kapcsolatban történik. Vezetője a pedagógia tanára...” „A próbatanításra a jelöltek sorrendjét, a tantárgyakat, osztályt a pedagógia tanára állapítja meg...” (9. pont). Ő jelöli ki a bíráló hallgatót (11. pont) és a bírálat jegyzőkönyvét vezető hallgatót is (13. pont). A próbatanításon a pedagógia tanára jelen van mint elnök (12. pont), összegezi a kialakult ítéletet és általában pedagógiai szempontból mond véleményt (14. pont).

A pedagógia tanára a tanításokat állandóan figyelemmel kísérte. Félévenként legalább egyszer módszeres értekezletet tartottak mindkét szakcsoport hallgatóival. Ezen az intézet igazgatója, a pedagógia tanára és az összes szakvezető vett részt. (31. pont). A tanév végén a pedagógia tanára részletes jelentésben számolt be az intézet igazgatójának minden hallgató gyakorlati munkájáról személyes tapasztalatai alapján (33. pont). A pedagógia tanára „a II. és III. éves hallgatók gyakorlati foglalkozásáról külön rendi nyilvántartást vezet”. A próbatanítási terveket a bírálatokkal és a jegyzőkönyvekkel együtt az év végén a pedagógiai szemináriumban helyezik el (20. pont), úgyszintén a munkabeosztást és a tanmeneteket is (29. pont).

A tanmenet és a tanítási terv kidolgozására egységesen megállapított „Pedagógiai napló”-t rendszeresítették. A napló első oldalán feltüntették a tanító nevét és a tanítás tárgyát és három oszlopban a következő részeket: „Vázlat az előkészítő órára”, „Az előkészítő órán felvetett gondolatok”, „Vázlat a tanítási órára”. A második oldalon szerepelt a tanítás anyaga és az osztály megjelölése. A második oldal két oszlopa szolgált a „Bírálat”-ra. Az egyik oszlop tartalma a következő volt: „Az előkészítésről”, „A megértésről”, „Az állandósításról”. A másik oszlop szempontjai a következők: „A csendes foglalkozásokkal való bánásról”, „A figyelem és érdeklődés felkeltéséről és ébrentartásáról”, „A tananyag kiszemeléséről, elrendezéséről és az idő felhasználásáról”, „A fegyelmezésről”, „Az osztálytanításról és a gyermek egyéniségének figyelembevételéről”, „A nyelvezetéről”, „A logikai, etikai és esztétikai hatások keltéséről”, „Egyéb észrevételekről”, „A tanítói arravalóságról”. A két oszlopot az „Eredménytár” zárta le. A harmadik oszlop szempontja a „Gyermekmegfigyelések” (*Ráday Levéltár*, 20. doboz 5.).

A II. éves hallgatók gyakorlatának *Imre Sándor* szerint kettős célja volt: 1. tapasztalatszerzés a gyakorló iskola tanárai munkájának megfigyelése útján, 2. a tanári rátermettség bizonyítása a próbatanítás útján. A III. éves hallgatók gyakorlatának célja: 1. a tanítás gyakorlása. 2. az iskolai élet megismerése.

Imre Sándor nemcsak megfogalmazta a Szabályzatot, hanem törekedett annak megvalósítására is. Érthető tehát, hogy 1910-ben két iskolaév folyamán szerzett tapasztalatai alapján levélben fordult az intézet igazgatójához, majd előterjesztést intézett a miniszterhez a gyakorlati tanítás továbbfejlesztése ügyében (*Ráday Levéltár*, 20. doboz. 2., 3., 4.).

A felterjesztést megvitatták a gyakorló iskola tanárai, továbbá az arra kijelölt bizottság, amely róla részletes jelentést készített. Az előterjesztés alapján azonban a korban

csak kisebb változtatások történtek, például a VKM elrendelte 1914-ben, hogy az I. évek is hospitáljanak. *Imre Sándor* paedagógiumi tanári működésének idején több esetben is javasolt változtatásokat a tanítással kapcsolatban, de ezek a javaslatok a korban nem találtak meghallgatásra.

A Szabályzat bemutatása és a további javításra tett előterjesztések mutatják azt is, hogy *Imre Sándornak* fontos szerepe volt a Paedagogium életében nemcsak a pedagógia tanítása terén, hanem a hallgatók tanítási gyakorlatának tervezésében, megszervezésében, felügyeletében, elemzésében és bírálatában.

A polgári iskolai tanítói szünidei tanfolyamok

A Paedagogium tanárai szoros kapcsolatot tartottak volt tanítványaikkal, a polgári iskolák pedagógusaival. Ennek a kapcsolatnak két fő vonala volt. Az egyik, hogy részt vettek az Országos Polgáriskolai Egyesület munkájában. A részvételt az is illusztrálja hogy *Imre Sándor* volt az egyesület elnöke. Az Egyesület is mindig magáénak tekintette a Paedagogiumot és annak ügyeit. Határozataiban és felterjesztéseiben mindig kiállt a polgári iskolai tanítóképző problémáinak megoldása érdekében.

A másik vonala a kapcsolatnak, hogy a polgári iskolai tanítóképző minden évben rendezett a polgári iskolai tanítók részére szünidei továbbképző tanfolyamokat (kivéve a háborús éveket: 1914–1918). A tanfolyamok ideje két hét volt és azokon átlag 90 polgári iskolai tanító vett részt. Volt olyan nyár, amikor több tanfolyamot is indítottak. Ezekben a tanfolyamokon részben szaktárgyi, részben pedagógiai ismereteket nyújtottak a résztvevőknek. Arra törekedtek, hogy a tudományszak legújabb eredményeit ismerjék meg a résztvevő tanítók.

A tanfolyamok közül az 1909. évi szünidei tanfolyam pedagógiai tanulmányait említjük. *Imre Sándor* a nemzetnevelésről szeretett volna előadást tartani a tanfolyamon. A Paedagogium igazgatója azonban nem járult hozzá a témához és a minisztérium intenciói alapján a „Szociálpedagógia” került előadásra. A hallgatók a témáról „Syllabus”-t kaptak, amit mindig az előadó tanárok állítottak össze. A pedagógiai előadásokra 12 órát szántak. Az 1909. évi III. számú syllabust *Imre Sándor* készítette el és tartotta az előadásokat a következő egységekben:

„Szociálpedagógia

- I. Bevezetés. Jelszavak és a közvélemény; pedagógiai jelszavak és az iskolai munka. Az egészséges nevelői gondolkodás szükségessége volt.
- II. A „szociálpedagógia” eredete; téves értelmezések. Az ellenzők. Az egyéni és társadalmi felfogás túlzó hirdetői. A szó helyes értelmezésének részletes kifejtése.
- III. Egyén és közösség értelmezése a nevelésben a történet folyamán: 1. a nevelés gyakorlatában (a tényleges viszonylatokban), 2. a nevelésben való elmélkedésben (a reformtörekvésekben, a nevelés irodalmában). Áttekintés e szempontból a magyar nevelés történetében. Mai pedagógusok felfogása. Eredmények.
- IV. A szociális nevelés mint nemzetnevelés. 1. A nemzetnevelés általában. 2. Magyar nemzetnevelés irányeszméi és feladatai. A köznevelés és minden iskolai oktatásra irányuló követelmények.

V. A szociális tekintet érvényesülése a polgári iskolában, ennek sajátos feladatai szerint: 1. a nevelésben, 2. az egyes tantárgyak tanításában. (Kézírással beírva: Tudatossá tétele az emberi, nemzeti közösségeknek.)

VI. Összefoglalás. Az iskolai nevelés akadályai. A hatás növekvésének forrása.” (*Ráday Levéltár*, 54. doboz XVI. köteg. 1.)

A vázlatból két tényezőt kívánunk kiemelni. Az egyik, hogy a nemzetnevelés koncepciója is megfogalmazódott az előadásban (a Nemzetnevelés könyvalakban csak három évvel később jelent meg), a másik, hogy a szociálpedagógia kérdését, az általános problémák exponálásán túl, *Imre Sándor* a polgári iskolára adaptálta.

Már utaltunk arra, hogy a tanfolyamok az I. világháború éveiben (1914–18) szüneteltek. A háború a Paedagogium tanárjelöltjeinek életében is változást hozott. Nagyon sok hallgatót behívtak katonának. Példának csak az 1914–15-ös tanévre utalunk. A 249 paedagogiumi hallgatóból (polg. isk. tanítójelölt 224 fő, Apponyi kollégista 25 fő) 195 hallgató vonult be katonának a tanév végéig – polg. isk. tanítójelölt 175 fő, Apponyista 20 fő (*Almanach*, 1915).

A háború új helyzet elé állította az egész iskolarendszert, de súlyosan érintette a Paedagogiumot is. Nemcsak a hallgatók nagy részét hívták be katonának. A háború kitörésekor a polgári iskolai tanítóképző épületét tartalék hadikórháznak rendezték be. A kevésszámú hallgató részére a tanítás az elemi iskolai tanítóképzőben folyt. Amíg a béke éveiben átlagban 190–200 hallgatója volt a polgári iskolai tanítóképzőnek (az Apponyi kollégisták átlaga 15 fő volt), addig a háború időszakában (1914–18) a polgári iskolai tanítóképző hallgatóinak átlaga 45 fő, az Apponyisták átlaga 6 fő volt évente.

A történelmi körülmények során új pedagógiai problémákkal kellett szembenéznie az oktatásnak, amelyet úgy foglalhatunk össze, hogy „melyek a háború etikai problémái az iskolában” és hogyan hatott a háború a közoktatásra. Egymás után jelentek meg a nevelés és a háború problémáit együtt tárgyaló cikkek. Közülük csak *Imre Sándor* néhány tanulmányára kívánunk utalni: Köznevelésünk és a háború (*Imre*, 1914). A polgári iskolai tanárság mai teendői (*Polgári Iskolai. Közöny*, 1915), A háború és a pedagógia (*Budapesti Szemle*, 1915), Háborús kérdések az oktatásban (*Magyar Paedagogia*, 1917), Közérkölc és a háború (In: A világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz... Budapest., 1917) stb. A néhány példából is látszik, hogy *Imre Sándor* azonnal reagált a korszak által felvetett pedagógiai problémákra.

A Magyar Paedagogia *Imre Sándor* szerkesztésében azonban már a háború elején (1914. okt.) felvetette, hogy „akik itthon maradtak, igyekezniök kell előkészülni a béke idejére”. Különösen vonatkozik ez a neveléssel kapcsolatos kérdésekre. A háború és a nevelés kérdéseinek tárgyalásán túl tehát a pedagógiai irodalomban megjelennek olyan tanulmányok, amelyek a békére való átmenet kérdését tárgyalják. Ezekkel kapcsolatban csak *Imre Sándor* két tanulmányára kívánunk utalni: „Békére való átmenet nevelésügyi feladatai” (*Magyar Paedagogia*, 1917) és „A békére való átmenet nevelésügyi kérdései” (*Magyar Paedagogia*, 1918) A békére való átmenet problémáit csak a Paedagogium szemszögéből vizsgáljuk. Tehát a békére való átmenet nevelésügyi kérdései sorából csak azok problémáit emeljük ki, akik a bevonulásuk során félbehagyták paedagogiumi tanulmányaikat, vagy a tanulmányaik befejezésekor azonnal bevonultak katonának. Szá-

mukra visszatérésük után szükségessé vált a félbehagyott tanulmányok pótlása, kiegészítése vagy befejezése, továbbá „pályájukra való lelki visszahelyezkedés” megkönnyítése.

A Paedagogium közvetlenül a háború befejezése után igyekezett a problémán segíteni. *Imre Sándor* igazgatói működése idején (1918-ban és 1919-ben) azonnal indítottak nyári tanfolyamokat a volt katonák részére, hogy elősegítsék beilleszkedésüket a civil életbe és a tanulmányi munkába. A tanfolyam igyekezett a szakmai és a pedagógiai ismereteket pótolni, kiegészíteni. A pedagógiai tanulmányok köréből *Imre Sándor* tartotta az előadásokat.

Az 1918. évi katonai tanfolyam 24 órás pedagógiai kurzusa áttekintést adott a pedagógiai gondolkodás legfőbb kérdéseiről és irányadó szempontokat az iskolai munkára. Az első órán *Imre Sándor* a civil életbe való beilleszkedésről szolt a következő kérdések alapján: (1) a polgári életpálya gondolkodás körébe való visszatérés (szükséges volta, nehézsége, módja), (2) a pedagógus gondolkodás mai jelentősége a nemzetre, különösen a polgári iskolára nézve (a feltörekvő réteg iskolája).

Az 1919. évi nyári katonai tanfolyam pedagógiai óráinak indítása is a polgári életbe való beilleszkedést szolgálta. *Imre Sándor* két témát tárgyalt: „a polgári pálya gondolkodáskörébe való visszatérés”, „a polgári gondolkodás”.

Ezeket a tanfolyamokon azok a volt II. és III. éves hallgatók vettek részt mindkét főszakcsoportból, akiknek a tanulmányait a háború megszakította és most visszatértek (*Ráday Levéltár*, 52. doboz. 2., 53. doboz. 5.).

Szakvezető tanári munka az Apponyi Kollégiumban

1906-tól a „tanítóképző-intézeti tanárképzés kerete, összefoglaló intézete az Apponyi Kollégium lett és ehhez csatlakozott egyfelől a tudományos elmélyülés, a magas szintű szakmai munka színhelye: a tudományegyetem, illetve a Képzőművészeti Főiskola, vagy a Zeneművészeti Főiskola és másfelől a gyakorlatba való bevezetés színhelye: az elemi iskolai tanítóképző-intézet. Ez a hármas egység jelentette a tanítóképző-intézeti tanárképzést.” (*Tóth*, 1996. 159. o.)

A szabályzat értelmében az Apponyi Kollégium célja az volt, hogy a tagokat egyetemi tanulmányaik ideje alatt vezessék és támogassák a szakmájukra való elméleti és gyakorlati felkészülésükben. A kollégium ezt a támogatást a szakvezető tanári rendszeren keresztül valósította meg. A kollégium munkáját a miniszter által kinevezett miniszteri biztos felügyelte, a kollégium igazgatói teendőire a mindenkori polgári iskolai tanítóképző (1918-tól tanárképző főiskola) igazgatói kaptak megbízást. A szakvezető tanárok elsősorban a polgári iskolai tanítóképző (tanárképző) tanárai voltak. A tanárjelöltek zömét a polgári iskolai tanítóképző adta. Ezek a tények mutatják, hogy az Apponyi Kollégium szoros kapcsolatban állt a polgári iskolai tanítóképzővel és ebben az időben része volt a Paedagogiumnak.

Az igazgató vezetése mellett hangsúlyoznunk kell a szakvezető tanári értekezlet jelentőségét. A szakvezető tanárok javasolták a tanítóképző-intézeti tanárjelölteket a felvételre és alapvető munkájuk a tanárjelöltek tanulmányainak ellenőrzése, támogatása és kiegészítése volt (*Tóth*, 1996. 41., 53., 55. o.).

Imre Sándor a polgári iskolai tanítóképző pedagógiai tanári kinevezése után az Apponyi Kollégium pedagógiai szakvezető tanári munkájára is megbízást kapott. Egyrészt a filozófia-pedagógia szakosok szakmai munkáját vezette, másrészt a nem pedagógia szakos hallgatók pedagógiai munkáját irányította.

A szakvezető tanárok félévenként jelentést készítettek a félévi foglalkozásokról és a tanárjelöltek munkájáról. A foglalkozások során kialakult véleményüket a jelöltekkel is megbeszélték (*Szabályzatok*, 1912).

Imre Sándor szakvezető tanári munkájába bepillantást kaphatunk, ha megvizsgáljuk például az 1912–13. tanévben végzett munkájáról írt jelentést (*Ráday Levéltár*, 20. doboz. 6., 7.).

A tanév első félévében heti négy órában foglalkozott az Apponyi Kollégium hallgatóival. A filozófia-pedagógia szakosok képzése heti három órát (I. évf. két óra; II. évf. egy óra), a nem pedagógia szakosok képzése heti egy órát vett igénybe.

A jelzett tanévben egy II. éves filozófia-pedagógia szakos tanárjelöltje volt. Egyedül lévén, *Imre Sándor* szobájában dolgozott és így állandó szakmai kapcsolatban voltak egymással. Többször megbeszélték az egyetemi előadások anyagát és ezen keresztül a szakvezető tanár állandóan tájékozódhatott a hallgató rendszeres készüléséről. A didaktikai gyakorlattal kapcsolatban megbeszélték a tanítóképző-intézeti pedagógiai tananyag feldolgozásának módját, az anyag különböző részeinek egymáshoz való viszonyát, általában a tanítónevelés eszméit. *Imre Sándor* részt vett a jelölt vizsgatanításán. A hallgató egyetemi szemináriumi feladatára való előkészülés közben közösen olvasták *Herbart*: „Umriß pädagogischer Vorlesungen” című munkájának néhány pontját. (A mű csak 1932-ben jelent meg magyarul.) Közösen tájékozódtak a pedagógiai és filozófiai irodalom újabb jelenségeiről. Hosszasabban foglalkoztak *Paul Barth*: „Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung” című munkája alapján a szerző elméleti (szociológiai) alapvetésével és a *Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik* legújabb számaival.

Az I. éves filozófia-pedagógia szakos hallgatók száma a tanévben hat volt. A létszám kizárta azt a közvetlen kapcsolatot, amit a II. éves hallgató esetében láttunk. *Imre Sándor* velük inkább előkészítő, mintegy gondolat-kört ismertető munkát végzett. Javasolta a hallgatóknak, hogy a bölcsészettudományi karon hallgassanak minden rendes és magántanárt, aki filozófiát, vagy neveléstudományi tárgyat ad elő, sőt a hittudományi és orvostudományi karon is olyanokat, akik neveléstudományi, vagy általában iskolai vonatkozású előadásokat tartanak (*Acsay Antal*, *Juba Adolf*). A hallgatók óraszámja magas lett, de tudtak válogatni a sokféle tárgy, illetve téma között és kiválaszthatták maguknak azt a témakört, amelyikben elmélyedhettek.

A filozófia és a pedagógia egész nagy körének megismerése érdekében *Imre Sándor* arra törekedett, hogy néhány alapvető munkát és különböző felfogásokat mutasson be a hallgatóknak. A neveléstani alapfogalmakkal és a neveléstudományban áttekintést nyújtó német és magyar munkákat osztott ki a hallgatóknak, akik azokról beszámoltak. Az egyik hallgató néhány francia cikket olvasott, a másik egy filozófiai bevezetést ismertetett, a harmadik pedagógiai lélektant. A félév végén egy összefoglaló kísérleti pedagógiai mű tartalmát és fordításban egyes részeit ismerték meg. Részletesen tárgyalták a tanítóképző-

intézet tantervpedagógiai részét. *Imre Sándor* részletes elméleti és gyakorlati tájékoztatást adott a témáról.

A nem pedagógia szakos hallgatók kollégiumi pedagógiai munkáját is *Imre Sándor* vezette. A különböző szakos tanárjelölteknek bevezetésként elsősorban a tanítóképző-intézeti tanári hivatásról, a munka természetéről, a köznevelés szervezetében elfoglalt helyéről szólt. *Imre Sándor* a foglalkozások során bemutatta a magyar nevelés történetét, mai állapotát, amelyet az 1910. évről szóló miniszteri jelentés adataival egészített ki. A jelöltek megismerték a tantervből és utasításokból azokat a részeket, amelynek tanítására készültek. Ezeket kiegészítették általános neveléstani, didaktikai és művelődéspolitikai témákkal. A félév folyamán volt szó a németországi tanítóképzés történetéről és néhány más ország tanítóképzéséről is. *Imre Sándor* az egész félévet úgy szervezte, hogy a hallgatók későbbi pályáján szükséges tudatosság nevelődjék. A jelentés végül megállapította, hogy a tanárjelöltek pontosan látogatták az órákat.

Az 1912–13. tanév II. félévének jelentése is részletesen beszámolt a hallgatók munkájáról. A II. éves filozófia-pedagógia szakos hallgatóról most csak a tanári véleményre utalunk. *Imre Sándor* azt írta róla: „teljesen tisztán látja a maga tanári feladatát, tárgyiban alaposan tájékozódott, tudományos kérdések iránt érzelme s ily kérdésekben ítélete van. Az újabb irodalmi jelenségek tárgyalása erről győzött meg. Működéséről értékes eredményeket várok.”

Az I. éves filozófia-pedagógia szakosok a második félévben is tájékoztatást kaptak a külföldi pedagógiai irodalomról. Közös olvasmányként *Burgerstein-Neoletzky*: „Handbuch der Schulhygiene” című kötetének egy-egy részét. Olvasták a *Paedagogischer Jahresbericht* új kötetéből a *Meumann* legújabb művéről szóló bírálatokat. Az egyik jelölt részletesen ismertette *William Stern*: *Intelligenzprüfung* című művét, amelynek egy részét teljesen lefordította.

A tanév végén *Imre Sándor* minden filozófia-pedagógia szakos hallgatóval külön-külön beszélte meg a nyári szünetre összeállított tanulmányi terveiket, kívánságaik szerint összeállított olvasmányokat osztott ki és így a szünidő értékesítéséről is történt gondoskodás. Az Apponyi Kollégium a tanárjelöltek tanulmányi munkáját azzal is segítette, hogy egyes esetekben külföldi egyetemek nyári tanfolyamaira küldte őket. Így vett részt 1912. év nyarán 6 filozófia-pedagógia szakos hallgató a jeni egyetemi szünidei tanfolyamon (*Almanach*, 1912).

A nem pedagógia szakos hallgatók a II. félévben a külföldi tanítóképzés történetével ismerkedtek meg. Szó volt a tanítóképző-intézeti tanári hivatásról, a tanítóképzés hazai történetéről, a legújabb fejlődési irányeszmékről, a képzőintézeti munka sajátosságáról, az utasításokról, módszeres elvekről. Az utasításokból a tanárjelöltek a szaktárgyaikra vonatkozó részeket is tárgyalták, valamint tárgyalták a szaktanár és a gyakorló iskola viszonyát. A népoktatás szervezetére vonatkozó vizsgálati anyagot az egyetemi előadásokról írt jegyzetek alapján tanulták meg.

Imre Sándor a nem pedagógia szakosok munkájáról kijelentette: „kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy a nem pedagógus jelöltek is tájékozottak voltak a fő kérdésekben, amit különben vizsgálataik eredménye is mutat.”

Az 1912–13. évi, de a többi jelentésből is kitűnik, hogy a tanárjelöltek szorgalmasan, odaadással végezték munkájukat, sőt az előírtnál önként vállalt többletmunkájukat is.

A képzés során azonban az eredmények mellett problémák is jelentkeztek. A problémákat az évi jelentéseken kívül a szakvezető tanárok 1914-ben összefoglalva megjelentették: „Vélemények az elemi iskolai tanárképző-intézet tanárképzéséről” (Kézirat gyanánt, Budapest, 1914) címen. A szaktanárok véleményét *Imre Sándor* foglalta össze és terjesztette elő megvitatásra, továbbá javaslatot tett a szakvezető tanárok feladataira. A tanítóképző-intézeti tanárképzés átfogó bírálatát szinte kiegészítette a tanári hivatás fontosságát hangsúlyozó két elméleti tanulmánya: „A tanítók nemzeti tudatossága” (*Magyar Tanítóképző*, 1916) és a „Bevezetés a tanítóképző-intézeti tanári hivatásba” (*Magyar Tanítóképző*, 1917). A kérdést a *Paedagogium* és *Imre Sándorral* kapcsolatban csak jelezni kívántuk, mert a probléma bemutatása már másutt megtörtént (Tóth, 1996. 81–86. o.).

A bemutatott anyagból kitűnik, hogy a szakmai felkészítés érdekében folyó munka mellett az Apponyi Kollégiumnak az is feladata volt, hogy a jelöltek „tanárrá való képzését” is hathatósan segítse. Ennek érdekében módosították a gyakorlati képzés rendjét és 1916-ban a minisztérium elrendelte a nem pedagógia szakosok részére (humán-, reál-, zene- és rajz-szakosok) egy közös pedagógia órának a megtartását, amelynek tárgya a „14–20 éves fiatalokra és a mindennapi elemi népiskola növendékekre vonatkozó lélektani kutatásoknak s ezzel kapcsolatban az elemi iskolai tanítás módszerére vonatkozó vizsgálatoknak eddigi eredményei” voltak. Ezeket az órákat *Imre Sándor* tartotta. A filozófia-pedagógia szakosok részére a miniszteri rendelet előírta „Az elemi népiskolai tanítóképző-intézet lélektani kísérleti anyagának a gyakorlati feldolgozása” című tantárgyat. A tantárgy szakvezető tanárává *Nagy Lászlót* nevezték ki. Az általa vezetett tanítóképző-intézet lélektani laboratóriummal rendelkezett (*Ráday Levéltár*. 20. doboz. 8.).

A tanítóképző-intézeti tanárképzés színvonalának emelése érdekében *Imre Sándor* 1917-ben foglalkozott a filozófia-pedagógia és valamennyi jelölt (humán-, reál-, zene- és rajz szakosok) vizsgakövetelményeinek, továbbá a vizsgára való készülés segítésének kérdéseivel filozófiából és pedagógiából.

A tanítóképző intézeti tanárképzési szabályzat 25.§ a. és b. pontja kimondta, hogy „a szóbeli vizsga célja, a szóbeliség közvetlen útján meggyőzést szerezni arról, hogy (a) a jelöltek választott főtárgyában megvan-e a tudomány mai álláspontjának megfelelő jártassága, kellő áttekintése a tudományág rendszerén és tájékozottsága a tudományos módszerekben, továbbá, hogy főtárgyának általa megjelölendő legalább egyik részében van-e olyan részletes irodalmi tanulmányon alapuló képzettsége, amely tudományos munkára képesíti. (b) Van-e a jelöltnek tájékozottsága a filozófia és pedagógia történetében; ismeri-e behatóan a népoktatás összes intézményeinek s különösen a tanítóképzésnek szervezetét és újabkori fejlődéstörténetét, elsősorban Magyarországon, továbbá Ausztriában, Német-, Francia- és Angolországban.” (*Szabályzatok*, 1912. 10. o.)

A szabályzat tehát csak általánosságban fogalmazta meg a vizsgakövetelményeket. *Imre Sándor* mind a filozófia-pedagógia szakosok, mind a többi szakosok részére a félév kezdő kollégiumi óráján konkrétan ismertette, hogy melyek azok a források, amelyeknek segítségével, és természetesen az egyetemi és kollégiumi foglalkozások útján, a követelményeknek meg tudnak felelni, majd a félév során a felkészülésükhöz segítséget nyújtott.

Először a filozófia-pedagógia mint főszakkal szemben támasztott követelmények kérdését, illetve a nekik nyújtott segítséget említjük. Ezek a hallgatók az egyetemen elsősorban *Pauler Ákos* és *Fináczy Ernő* előadásait hallgatták ebben az időben. A kollégiumban

ajánlott irodalmi anyag zömével német nyelvű volt. *Imre Sándor* áttekintésre ajánlotta filozófiából a *Kultur der Gegenwart*, továbbá az *Allgemeine Philosophie* köteteit. Pedagógiából Wilhelm Rein: *Pädagogik in systematischer Darstellung* három kötetét, továbbá *Fináczy Ernő* munkáit. A pedagógiai klasszikusok olvasására a következő kiadásokat javasolta: *Pädagogische Klassiker* és *Bibliothek der Katholischen Pädagogik*.

A lélektan kérdéseinek tanulmányozására *Friedrich Jodh*: *Lehrbuch der Psychologie*-jét, továbbá *Tichner*, *Elsenhaus*, *Ruttmann*, *Jerusalem* pszichológiáról szóló könyveit és *Kornis Gyula* kis lélektanát javasolta. A logika tanulásához *Josef Geysler*: *Grundlagen der Logik und Erkenntnislehre* című 1909-ben megjelent művét ajánlotta. Filozófiatörténetet a tanárjelöltek *Schwegler Albert*: *A bölcelet története*, *Pekár Károly*: *A filozófia története*, *August Messer*: *Geschichte der Philosophie*, *Rudolf Lehmann*: *Lehrbuch der philosophischen Propädeutik*, stb. műveiből ismerték meg alaposan. A pedagógia történet tanulmányozása elsősorban *Fináczy Ernő* neveléstörténeti munkái alapján történt. A hallgatók azonban megismerkedhettek más neveléstörténeti munkákkal is, például csak *Theobald Ziegler*: *Geschichte der Pädagogik* című munkájára utalunk. Az iskolaszervezettant *Fináczy Ernő* egyetemi előadása alapján sajátították el. A tanítóképzés történetének ismeretét *Imre Sándor* biztosította a kollégiumi óráján keresztül.

A vizsgaanyagban és a felkészülésben külön hangsúlyt kapott a pedagógiai pszichológia és ezzel kapcsolatban a gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia. A század elején megindult (1905) *Die experimentelle Pädagogik* című folyóirata számos tanulmányával erősítette az érdeklődést a téma iránt. A legkülönbözőbb országokban gyermektanulmányozási társaságok és a kérdést exponáló folyóiratok jöttek létre. Például Magyarországon a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság* és folyóirata, *A Gyermek*. A vizsgakövetelményként ajánlott művek is fokozták a téma iránt a hallgatók érdeklődését. Néhány ajánlott művet említünk: *Ernst Meumann*: *Abriss der experimentelle Pädagogik*, *Alfred Binet*: *Les idées modernes sur les enfants*, *James Sully*: *Studies of Childhood*, stb. A filozófia-pedagógia szakos tanárjelöltek téma iránti érdeklődését elősegítette a *Nagy László* által vezetett lélektani gyakorlat is.

A neveléstudomány kérdéseiben *Fináczy Ernő* egyetemi előadásain és *Imre Sándor* főiskolai előadásain kívül más koncepciókkal is megismerkedhettek a hallgatók olvasmányaikon keresztül. Ezek közül példának néhánjat említünk: *Felméri Lajos*: *A neveléstudomány kézikönyve*, *Peres Sándor*: *Neveléstan*, *Paul Barth*: *Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre* stb. A javasolt irodalmak ismerete egyben vizsgakövetelményt is jelentett. Természetesen ismerniök kellett a hallgatóknak a magyar pedagógiai folyóiratokat is (*Magyar Paedagogia*, *Magyar Tanítóképző*, *A Gyermek*, *Néptanítók Lapja*, stb.).

A filozófia-pedagógia szakos tanárjelöltek számára megfogalmazott követelmények és az ajánlott olvasmányok, továbbá az egyetemi előadások mellett *Imre Sándor* Apponyi kollégiumi óráin elhangzott összefoglaló tájékoztatások, megbeszélések együttesen segítettek a hallgatók felkészülését és tájékozódásukat a korabeli legfrissebb pedagógiai és pszichológiai problémákkal kapcsolatban.

A többi (humán-, reál-, zene- és rajz szakos) tanárszakos hallgatónak, a szaktárgyaikon kívül, vizsgázniök kellett filozófia- és neveléstörténetből, továbbá a népoktatás és a tanítóképzés szervezetének ismeretéből. A vizsgakövetelmények anyagát elsősorban a

kollégiumi órák biztosították. Az órákon azonban a követelményeken kívül szóba kerültek olyan ismereti anyagok is, amelyek egy művelt tanárnak szükségesek voltak, például filozófiai fogalmak és kifejezések. Nem volt vizsgaanyag, de a tanári pályának egyéb követelményeiről is szó volt. Ilyen témák voltak például a gyermekkor és ifjúkor lélektana; a tanítás és tanulás lélektana, az egyéni különbségek lélektana, stb. Az anyag elsajátítása *Imre Sándor* előadása és ezzel kapcsolatos megbeszélés formájában történt.

A jelölteknek ismerniük kellett az elemi iskolára és a tanítóképzőre vonatkozó rendeleteket, az elemi iskola és a tanítóképző tantervét, vizsgaszabályzatait, a tanmeneteket a szaktárgyakból. Ismerniük kellett a tanítóképzés helyzetét, reformtörekvéseit, a tanítóképző-intézeti tanári munka sajátosságait, stb. Ezekbe az ismeretekbe *Imre Sándor* vezette be a tanárjelölteket (*Ráday Levéltár*, 54. doboz, 1., 2.).

Nem volt vizsgaanyag, de megkövetelték a jelöltektől a magyar pedagógiai folyóiratok anyagának ismeretét is.

Imre Sándor a saját szakvezető tanári óráin kívül az 1915–16. tanév I. félévében és az 1916–17. tanév I. félévében *Székely György* szabadsága, illetve betegsége idején ellátta a női Apponyi Kollégium (*Erzsébet Nőiskola*) pedagógiai szakvezető óráit is (*Ráday Levéltár*, 10. doboz. 3.).

Az Apponyi Kollégium szakvezető tanárai segítették a tanítóképző-intézeti tanárok rendszeres nyári továbbképzését. Ezeknek a tanfolyamoknak az időtartama általában egy hét volt és átlagban 30–35-en vettek azon részt.

A tíz év mérlege

Befejezőként érdemes megvonnai a tíz év mérlegét. Hogy ezt megtehessek, a Paedagogium és *Imre Sándor* kapcsolatán, tanári és tudományos munkáján kívül utalnunk kell *Imre Sándor* közéleti tevékenységére is.

1918. novemberétől mint vallás és közoktatásügyi államtitkár vett részt a magyar közoktatásügy demokratizálásában. A minisztérium munkájában *Imre Sándor* képviselte a pedagógiai szaktudást. Része az 1918. november 19-e és 1919. március 21-e között megfogalmazott, az egyes iskolafokokra és fajokra vonatkozó, reformtörekvéseknek és a köznevelési rendszer újjászervezésének. (*Heksch*, 1969. 75–116. o.) Minisztériumi tevékenysége azonban már 1916-ban kezdődött. A miniszter *Imre Sándort* a tanári munkája mellett a VKM népoktatásügyi pedagógiai osztályának előadójává nevezte ki (*Ráday Levéltár*, 10. doboz. 4.).

1917-ben a miniszter felszólította, hogy „Nepoktatásunk a kor követelményeihez való alkalmaztatása” címen készítsen egy tervezetet. *Imre Sándor* beadványában felvázolta, hogy a háború hatása és a körülmények milyen intézkedéseket követelnek az iskolától a háború alatt és a háború után. A munkálatokat a következő témákban összegezte: 1. egészségügyi ismeretek (csecsemőgondozás, gyermekvédelem); 2. gazdasági oktatás (többtermelés); 3. ifjúsági egyesületek; 4. testnevelés; 5. állampolgári nevelés. Az öt téma közül maga is részt vett az 1., 2., 4., 5. téma kidolgozásában. Előterjesztésében felvázolta azt is, hogy a javaslatok értelmében milyen megbízásokat kell adni a különböző szerveknek (Kir. Felügyelőség, Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesülete, Országos Közoktatási Tanács, Magyar Paedagogiai Társaság, Országos Szakoktatási Ta-

nács, Országos Testnevelési Tanács). Csak utalni akarunk arra, hogy az előzőkben már láthattuk, hogy mi volt *Imre Sándornak* a felfogása a háborúról a békére való átmenetnek a kérdéséről (*Imre*, 1914, 1917, 1918; *Ráday Levéltár*, 21. doboz. 1.).

Ezekon a munkálatokon kívül *Imre Sándor* aktív részese volt különböző pedagógiai társaságoknak és bizottságoknak. Elnöke volt az Országos Polgáriskolai Egyesületnek, rendes tagja a Magyar Paedagogiai Társaságnak, választmányi tagja a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak, szerkesztője a *Magyar Paedagogiának*, tagja az Országos Közoktatási Tanácsnak, az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek, továbbá különböző szakbizottságoknak stb. (*Ráday Levéltár*, 10. doboz. *Almanach*, 1910).

Az a tíz esztendő, amit *Imre Sándor* a Paedagogiumban eltöltött és amit igyekeztünk bemutatni, példamutató tanári munka. A polgári iskolai tanítóképzőben (1918-tól tanárképzőben) tartott előadásai, egyéb tanári tevékenysége, továbbá az Apponyi Kollégiumban végzett szakvezető tanári munkája szoros kapcsolatban volt azzal a tudományos tevékenységgel, ami *Imre Sándor* helyét kijelölte a hazai neveléstudomány, tudományelméleti kérdésekkel foglalkozók sorában. Itt a széleskörű egyéb tudományos munkáját is ideértve, elsősorban a Nemzetnevelés, Jegyzetek a magyar művelődési politikához 1912-ben és a Mi a nemzetnevelés? című 1919-ben megjelent munkára utalunk, amely a magyar nevelői gondolkodás történetének hatására, a schnelleri személyiségpedagógia és Natorp szociálpedagógiája nyomán alakult ki és fogalmazta meg a nemzetnevelés fogalmát, levonva ennek elméleti következményeit, megjelölve a nemzetnevelés szervezésének feltételeit és olyan tanítási tervet nyújtva, amely a nemzetnevelés gondolatát érvényesíti a rendszeres nevelésben. Már korábbi munkájában (*A nevelés sorsa a szocializmusban; Az iskolai nevelés lehetőségei és a szocialisták nézetei a nevelésről a tárgyias nevelői gondolkodás érdekében*, 1909) megjelent, hogy a rendszeres nevelés csak úgy valósulhat meg, ha általánossá válik a nevelési gondolkodás és az a tudat, hogy minden cselekvésünknek nevelői hatása van. Az egyoldalú nem tárgyias gondolkodás akadályozza a nevelői gondolkodás elterjedését. Ezek a tudományelméleti kérdések jelentek meg, mint láthattuk, előadásában, de ezek vezérelték, amikor az iskola tantervi kérdéseivel, a hallgatók tanítási gyakorlatával, a szünidei tanfolyamok ügyeivel, továbbá az Apponyi Kollégium szakvezető tanári munkájával foglalkozott.

Tehát *Imre Sándor* tanári tevékenysége és tudományos kutató munkája szoros összefüggésben volt egymással, a tanári munkája és a tudományos munkája egységet alkotott. Ehhez az egységhez tartozik közéleti tevékenysége is, amelyet csak jeleztünk. Ez a tíz év igazi mérlege.

Így látták ezt azok is, akik ebben az időszakban tanítványai voltak a polgári iskolai tanítóképzőben és az Apponyi Kollégiumban.

1909 és 1914 között volt tanítványa *Kenyeres Elemér*, aki *Imre Sándor* tudományos munkásságát a következőképpen jellemzi: „műveit a világosságra és egységre törekvés, az élet figyelembevételére és a gyakorlatiasság, a nemzet szempontjának állandó alkalmazása, a mélyreható és eredeti gondolkodás, az emelkedett és szigorú erkölcsi felfogás jellemzi” (*Kenyeres*, 1936. 908. o.).

Egy másik tanítványa (1914–1919), *Sipos András* így írt róla: „*Imre* a maradiság kérérelhetetlen ellensége, a folytonos gyökeres javítás fáradhatatlan harcosa. Előadásában és irodalmi munkáiban sohasem titkolta, hogy a magyar köznevelés rossz kezekben van,

